

Sparreska gravkoret vid Norrsunda kyrka

Av ERIK ERIKSSON

ETT ovanligt ståtligt och till formgivningen säreget gravkor finns i Norrsunda i anslutning till kyrkans södra långsida — det Sparreska gravkoret.

Materialet är tegel och gaveln är utformad som ett — eller rättare sagt *är* — ett epitafium med de tillhör, som brukar utmärka ett sådant, inskriftstavla, vapensköld och allegorisk skulptur. Inskriftstavlan i röd sandsten harmonierar väl med de i samma material huggna grå allegoriska figurerna. De föreställer *Spes* (Hop-pet) med en duva i handen och *Fides* (Tron), som stöder sig på en tavla, på vilken man ser hennes attribut, korset.

I beskrivningen av Norrsunda kyrka i monumentalverket Sveriges Kyrkor gör författarna försöksvis gällande, att mästaren till den skulpturala utsmyckningen skulle vara HEINRICH BLUME, som var verksam vid det Oxenstiernska Tidö i Västmanland, under det att senare forskare anser att det utförts av den från Tyskland, i slutet på 1620-talet invandrade JOST HENNE. Man saknar kännedom om vilken som byggt gravkoret med dess två våningar, en nedre, halvt underjordisk, där kistorna förvaras, och en övre, vars inre öppnar sig mot kyrkan och tidigare i sig inrymt en del, nu till största delen förkomna begravningsminnen. Inskriftstavlans latinska text anger, att den högt berömda »hjältinnan» Ebba Oxenstierna låtit uppföra gravkoret år 1633 till den allsmäktige Gudens ära och det lyckliga minnet av hennes make, den vittberömda och välborne mannen, herr J o h a n S p a r r e, Sveriges vittfrejdade rådsherre.

I detta sammanhang torde ytterligare några upplysningar om denne Johan Sparre vara på sin plats. Han var född år 1587 och

Bild. 1. Norrsunda kyrka. Mellan torn och vapenhus det Sparreska gravkoret med dess rika gavelröste i sandsten.

tillhörde en gren av Sparresläkten, som omgavs med en särskild veneration. Fadern, Erik Larsson Sparre, anses ha varit ättens mest överlägsna personlighet och en typisk representant för den dåvarande svenska aristokratien. Därjämte var han en av sin tids lärdaste och mest uppskattade män. I striderna mellan hertig Karl, sedermera Karl IX, och konung Sigismund tog han den senares parti och anklagades sedermera för högförräderi. Trots ett lysande försvar dömdes han tillsammans med åtskilliga andra rådsherrar till döden och avrättades vid Linköpings blodbad år 1600. Även om sonen Johan Sparre ej uppnådde samma ställning som fadern, erhöll han dock en stark position i statsförvaltningen. Sålunda

var han en tid chef-gubernator för det av Gustav II Adolf år 1619 inrättade kopparkompaniet, vars uppgift bl. a. var att omhänderha handeln med svensk koppar, en av landets viktigaste utförselvaror. Han blev lagman för Tio härads lagsaga (Kronobergs län), riksråd 1628 och var vid sin död år 1632 ståthållare över ärkestiftet Mainz. Det uppges att han tillhört Gustav II Adolfs personliga vänner och han lär ha haft sitt tungt vägande ord med i rådslagen om Sveriges deltagande i det 30-åriga kriget. Johan Sparre var gift första gången med Anna Urne och efter hennes död med Ebba Oxenstierna, född på Fiholm i Södermanland 1598 och död på sin gård Vallstanäs i Norrsunda 1663. I det senare äktenskapet hade makarna två barn, assessorn Johan Johansson Sparre, gift med friherrinnan Märta Berndes, och en dotter, som blev ingift i ätten Cruus af Edeby (Södermanland). Båda avled unga.

Med bistånd av sin broder, rikskanslern Axel Oxenstierna, lät Ebba Oxenstierna överföra sin makes stoft till Sverige. Som sista anteckning i sin dagbok skrev hennes svärmor, Ebba Brahe, innan hon avled 1634: »A:o 1633 julij drogh Fru Anna S., Grefwe Nilses och min k. bedröfwade dotter, fru Ebba med s. k. mans lik från Wålgast i Pommern och kom till Vaxholm och hit till Wahlstad fierde dag Pingst den 13 juni. Gud ware lofwat som halp dem så snart öfwer det stora vatnet — — —.» Det tog alltså nästan ett helt år, innan stoftet av Johan Sparre kom hit till landet. Och det är rimligt antaga, att gravkoret planerats och uppförts efter ankomsten till Vallstanäs.

För några år sedan undergick Norrsunda kyrka en välbehövlig restaurering och församlingen lät på ett hedersamt sätt även istånd-sätta det Sparreska gravkoret, såväl den vackra exteriören som kistornas förvaringsrum. Samtliga kistor fördes därvid upp ur valvet för att möjliggöra reparation av det på sina håll starkt vittrade murverket. Det framgick då, att alla Sparrekistor, så när som på en större och tre små barnkistor, var bortflyttade från valvet. Korets evakuerande av de flesta Sparrekistorna var redan känt. När det Berndesska gravkoret i Sollentuna kyrka öppnades 1949, fann man nämligen där en hel del Sparrekistor, som tidigare stått i gravkoret i Norrsunda kyrka.

Bild 2. Riksrådet JOHAN ERIKSSON SPARRE. Målning av L. Pasch d. y. troligen efter äldre original. Äg. Riddarhuset. Foto S(venska) P(orträtt) A(rkivet).

En antydning om att en flyttning av kistorna ägt rum erhåller man vid genomläsning av en i Uppsala landsarkiv befintlig förteckning över adliga gravar i ärkestiftets kyrkor, berättelser inkomna för åren 1707–1758. Pastor i Norrsunda uppger i denna, att assessorn Johan Sparre varit begravnen i gravkoret, men att han och hans familj synes vara flyttad till Sollentuna kyrka med anledning av att Vallstanäs »tid efter annan kommit i främmande herrskaps händer». Assessor Sparres kista fanns i det Berndesska grav-

valvet, men det förefaller egendomligt att icke pastor i detta sammanhang först och främst nämnt den, åt vilken gravkoret uppförts. Uteslutet är ej, att en förväxling av far och son ägt rum. Som pastor nämnt kom Vallstanäs i främmande herrskaps händer. Den sista ägaren härav av ätten Berndes var friherrinnan Märta Berndes, som ärvt den efter sin son, assessor Johan Sparre; efter hennes död år 1719 inträdde som ägare hennes barn, som sålde Vallstanäs år 1727. Antingen kan gravkoret ha följt med i gårdsköpet eller också har senare ägare tilltvingat sig det. Det torde icke med bestämdhet kunna sägas, vilka som visat denna i våra ögon svåra brist på pietet att ej låta kistorna kvarstå i det för släkten uppförda gravkoret; i de äldsta kistorna, utom de kvarvarande Sparrekistorna, vilade stoften efter personer, befreundade med presidenten, friherre Erland Broman, som förvärvat Vallstanäs år 1750, alltså före ovannämnda berättelse. Möjligt är att valvet stod så gott som tomt från och med 1727—28 några tiotal år framåt.

Vad som även gör klart att den närmaste släkten planerat en flyttning av kistorna från Norrsunda till Sollentuna kyrka är ett likaledes hos landsarkivet i Uppsala förvarat brev från fröken Hedvig Christina Cruus af Edeby, systerdotter till den tidigare omnämnda friherrinnan Märta Berndes, till dåvarande kyrkoherden i Eds-Sollentuna pastorat, prosten O. Törnboom. I brevet, daterat i Springsta (Västmanland) 28 febr. 1728, meddelar fröken Cruus, som ärvt Sollentunaholms säteri efter sin moder friherrinnan Anna Berndes, att hon lovat en släkting att till sin morfars grav i Sollentuna få överföra några kära släktingar »i Vallstanäsgraven liggandes på det att de som i tiden varit nära både i blodet och i vänskap måge få fristad hos mina saliga förfäder». Talet om fristad har här sitt fulla berättigande. Det visade sig nämligen, då det Berndesska gravvalvet öppnades, att där fanns inte bara Sparrekistor utan också en hel del andra, i vilka vilade personer tillhörande ätten Posse. Till förklaring av förekomsten av de sistnämnda kistorna må nämnas, att friherrinnan Berndes var gift andra gången med presidenten i Göta hovrätt Gustav Posse. Alla Posse-kistorna har ursprungligen stått i ätten

Posses gravvalv i Arboga landsförsamlings kyrka. Därifrån har de, sedan friherrinnan Märta Berndes genom reduktionen nödgats försälja det närbelägna godset Sickelsjö, förts till det Sparreska gravkoret för att sedan hamna i det Berndesska i Sollentuna kyrka – en i sanning märklig bild av hur förhållandena kunde gestalta sig under denna tid.

I det föregående har nämnts att det fanns en stor och tre små barnkistor i det Sparreska gravvalvet. Vid en undersökning befanns det att inskriptionen, som graverats direkt på den stora kopparkistan utan särskild plåt, angav att i kistan låg stoftet av den år 1662 avlidna Ebba Sparre, friherredotter till Cronoberg, grefvinna till Läckö. Kistan innehåller alltså ingen mindre än drottning Kristinas enda kvinnliga gunstling, känd under smeknamnet »La belle Comtesse», ofta förkortat till »Belle». Hon var hovets mest firade skönhet. Det var hon, som uppbar Venus' roll i de av drottningen anordnade baletterna, och som påstods vara besungen av den anonyme författaren till sonettsamlingen Venerid, som utkom första gången 1680 men då uppgavs vara skriven för 30 år sedan. Fastän hon spelade en framträdande roll i hovlivet är underrättelserna om henne sparsamma. Hon skymtar i litteraturen, men det är svårt att få en gripbar bild av henne.

Ebba Sparre föddes 1626 och var brorsdotter till den, åt vilken gravvalvet uppbyggdes. Som 19-åring kom hon till Kristinas hov, där hon blev hovjungfru och så småningom drottningens förtrogna. Brev, som skrivits av drottningen efter det hon lämnat Sverige, tyder på passionerad vänskap.

Om det nu är så att Venerids författare avsett sonetterna som en hyllning åt Ebba Sparre har han givit uttryck för sin uppfattning om hennes skönhet i bl. a. sonetten 68, där det heter:

Vem är så skön, vem är begåvad med de seder,
som den mig fångat har, I nymfer, ibland eder?
I säje alla det som jag det hon er övergår,
och att hon visst är värd den ära hon av mig får.

På ett av Bourdon år 1653 målat porträtt synes hon vara rätt spröd och högst avsevärt avvika från den robusta typ vi är vana

att se på porträtten över 1600-talets kvinnor. Först var hon förlovad med kusinen Bengt Oxenstierna, senare en av landets mest betydande statsmän. Det påstås dock, att drottningen tvingat henne att bryta sin förlovning och att sedan ingå äktenskap med den några år yngre Jakob Kasimir De la Gardie, en broder till den vid denna tid av drottningen omhuldade Magnus Gabriel De la Gardie. Jakob Kasimir avancerade snabbt till riksråd och general för infanteriet. Han stupade vid belägringen av Köpenhamn 1658. Makarna hade tre barn, en son och två döttrar, som alla avled före fadern. Fyra år efter makens död avled Ebba Sparre, troligen i lungsjuka, endast 36 år gammal.

Enligt ELGENSTIERNA skulle sonen och den yngsta dottern vara begravna i Veckholms kyrka, en uppgift, som visat sig vara oriktig, eftersom stoften av bl. a. dessa finns i Norrsunda kyrka. I begravningslängderna för Riddarholms församling åren 1659–1734 finns antecknat att makarna De la Gardie hade satts ned i det Lewenhauptska gravkoret I samt att kistorna antagligen senare flyttats eller ej kunnat identifieras.

Man frågar sig: varför flyttades inte Ebba Sparres kista och de tre barnkistorna samtidigt med de andra till Sollentuna kyrka, och varför fanns icke hennes makes kista i det Sparreska gravkoret?

Det torde finnas särskilda skäl härtill. Med största sannolikhet var kistornas placering i Norrsunda att anse endast som provisorisk. Avsikten har troligen varit att flytta dem till en grav, i vilken det föll sig naturligt att de bort nedsättas, nämligen i Veckholms kyrka. Vid tidpunkten för Jakob Kasimirs frånfälle fanns emellertid inte något gravkor för De la Gardieska ätten i denna kyrka.

Jakob De la Gardie d. ä., som avled 1652, hade i sitt testamente föreskrivit, att ett gravkor för honom skulle byggas vid ättens patronatskyrka i Veckholm. Vid arvskiftet efter denne avsattes 4 000 riksdaler, medelst vilka sonen Magnus Gabriel hade att verkställa faderns testamente i denna del. Det dröjde dock mycket länge innan han tog itu med saken. Den livliga byggnadsverksamhet, som pågick på hans gårdar, krävde penningmedel, och det är väl troligt att beloppet kom till användning där. Samma år

Bild. 3. EBBA SPARRE, g. m. greve J. K. De la Gardie. Målning av Seb. Bourdon. Foto SPA.

brodern Jakob Kasimir stupade var det ej påbörjat, och då hans syskon förebrådde honom detta, lovade han, att han skulle fullgöra sina förpliktelser. Det blev ganska svårt för honom att klara affären — förmynderskapsräfsten och reduktionen kom emellan. År 1689 upptogs stiftskollekt för gravkorets fullbordande. Efter hänvändelse till Svea Hovrätt blev det senare iordningställt på statens bekostnad.

Inför utsikten att kistorna så småningom skulle flyttas, tillät troligen ägarna av Vallstanäs att de tills vidare fick stå kvar i valvet. När sedan förutsättningen fanns för kistornas överförande till Veckholm, är det möjligt att det hela råkat i glömska eller att det

ej fanns något intresse för en sådan flyttning: La Belle Comtesse fick alltså sitt sista vilorum i det Sparreska gravkoret.

Här har endast talats om Ebba Sparres och hennes barns kistor men däremot ej om hennes makes. Visserligen var förhållandet mellan Ebba Sparre och den De la Gardieska familjen ej det bästa — hon misstänktes bl. a. av svärmodern för intriger mot den i onåd fallne Magnus Gabriel — men detta kunde väl knappast vara rimlig orsak till att skilja makarna åt i döden. Bevisligen torde Jakob Kasimirs kista icke heller återfinnas i gravvalvet i Veckholms kyrka. Vad har då hänt med den kista, i vilken krigshjälten vilar?

Norrunda kyrkas arkivalier kan möjligen ge ett svar på den frågan. Bland dem förekommer en uppgift att klockaren i församlingen år 1781 tillgripit en kopparlikkista ur den Sparreska graven och forslat den till Stockholm. Kopparkistan skulle dock ha återställts till gravvalvet.

När detta öppnades kunde man ej finna denna en gång stulna kista. Då alla kistor var uppburna fann man i en hålighet, som bildats av uppställningsanordningarna i gravvalvet, något som föreföll vara en hopvikt större kopparplåt. När man vek upp denna, befanns det ha varit en stor kopparkista, som sannolikt varit mycket rikt utsmyckad. Det var dock endast rester av kistan, som återfanns. Locket saknades, alla fyra hörnen var uppklippta och anvapnen, som en gång funnits, var bortrivna. Av innerkistan återstod botten och på denna låg en hel del ämnen till kopparkärl, till vilka det saknade locket troligen använts. Vem som legat i denna kista vet man ej, då protokollen från det urtima tinget 22 okt. 1781 med Erlinghundra härad, där detta ärende förekom, saknas. Stöldhistorien finns dock, om ock tämligen summariskt, omnämnd i en resolution av Svea hovrätt 7 dec. 1781. Härav framgår att klockaren i Norrunda H. M. S-holm »för det han utur en ifrån kyrkan utbyggd grav stulit ej allenast en av de silverplåtar, som på ändarna av en där stående kista fästa varit (troligen Ebba Sparres kista) utan ock en hel likkista av koppar» dömts till sexhundra nittiofyra RD böter och »i Norrunda kyrka en söndag uppenbar kyrkoplikt undergå. Mäktar han ej böterna

gälda kommer S-holm att i stället straffas med fyratio par spö, tre slag av paret. De av locket till kopparkistan sönderskurna styckena finner Kungl. Hovrätten böra ej mindre än själva kistan i graven åter nedsättas och där oförryckte hållas, intill dess hända måtte, att, uppå erhållen kunskap om denne liket som är bemänt är övergångna skövling någon av den dödes släkt sig anmäla torde och det uppsåt tillkännagiva att på dess egen bekostnad vilja desse stycken till sitt förra rätta behov använda och det lock de tillförene utgjort åter iståndsätta».

Kistan skulle genom kyrkovärdarnas försorg åter nedsättas i graven tillika med kvarlevorna av den döde. De för handel om det stulna angivna personerna, klockaren i Lagga J. C-n och kopparslagaren i Sigtuna O. S-berg, fann hovrätten liksom häradsrätten böra befrias från ansvar.

Några kvarlevor av den döde fann man icke i gravvalvet.

Det torde finnas skäl antaga, att den döde, som legat i den stulna kistan, varit den unge generalen Jakob Kasimir De la Gardie.

LITTERATUR

Otryckta källor: Brev från Hedvig Christina Cruus af Edeby till prostén O. Törnboom 1728, Sollentuna kyrkoarkiv, Uppsala landsarkiv. Förteckning på adliga gravar i Uppsala ärkestifts kyrkor, berättelser inkomna för åren 1707—1758, Uppsala landsarkiv. Begravningslängder för Riddarholms församling åren 1659—1734, Riksarkivet. Svea Hovrätts resolutioner 1781, Riksarkivet.

Tryckta källor: G. ELGENSTIERNA, Svenska adelns ättartavlor, Stockholm 1925; C. A. KLINGSPOR och B. SCHLEGEL, Uplands herregårdar, Stockholm 1877—1881; M. LILJEGREN, Stormaktstidens gravkor, Stockholm 1947. Skogekär Bergbo, Bokvännernas bibliotek VII, inledning och kommentar av B. SUNDBORG, Stockholm 1951. Upplands Fornminnesförenings Tidskrift VI, Norrsunda kyrka, Stockholm 1877. Sveriges kyrkor, Uppland IV: 1, Norrsunda kyrka, Uppsala 1912.